

УДК 130.2 “19.20”

DOI 10.32461/2226-3209.1.2024.301962

Цитування:

Герчанівська П. Е. Деколонізація суспільства: український поворот. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2024. № 1. С. 32–41.

Gerchanivska P. (2024). Decolonization of society: the Ukrainian turn. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 1, 32–41 [in Ukrainian].

Герчанівська Поліна Евальдівна,
доктор культурології, професор,
завідувачка кафедри філософії та культурології
Київського національного університету
технологій та дизайну
<https://orcid.org/0000-0003-3647-6265>
nikipoilly77@hotmail.com

ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА: УКРАЇНСЬКИЙ ПОВОРОТ

Мета дослідження – осмислити процес деколонізації в незалежній Україні як соціокультурне явище в контексті стратегічних проблем сучасної державної політики. **Методологія дослідження** ґрунтується на фундаментальних принципах історико-культурологічного аналізу. Методологічним ядром дослідження є компаративний аналіз процесу деколонізації на різних етапах його розвитку. **Наукова новизна** дослідження полягає в концептуалізації процесу деколонізації в Україні. Розкрито іманентну сутність феномену деколонізації та алгоритм його розвитку, введено в науковий обіг періодизацію процесу. **Висновки.** Проаналізовано феномен деколонізації в хронотопі. Виявлено, по-перше, що відсутність дієвої стратегії щодо політики деколонізації на першому етапі процесу суттєво стримувала консолідацію українського суспільства та формування української ідентичності. По-друге, унаслідок не чітко сформованої тактики деколонізації виникли певні труднощі (організаційні, економічні) щодо практичного впровадження деколонізаційних законів. По-третє, через воєнні дії в Україні увага суспільства сфокусована на стратегії і тактиці охорони пам'яток національного значення, об'єктів всесвітньої спадщини, їх територій у разі виникнення загрози їх руйнування або пошкодження.

Ключові слова: деколонізація, декомунізація, дерусифікація, ідентичність, історична пам'ять.

Gerchanivska Polina, Sc. D. of Culturology, Professor, Head of the Department of Philosophy and Cultural Studies, Kyiv National University of Technology and Design

Decolonization of society: the Ukrainian turn

The purpose of the study is to understand the process of decolonisation in independent Ukraine as a socio-cultural phenomenon in the context of strategic problems of modern state policy. **The research methodology** is based on the fundamental principles of historical and cultural analysis. The methodological core of the study is a comparative analysis of the process of decolonisation at different stages of its development. **The scientific novelty** consists in the conceptualisation of the process of decolonisation in Ukraine. The immanent essence of the phenomenon of decolonisation and the algorithm of its development are revealed, and the periodisation of this process is introduced into scientific circulation. **Conclusions.** The phenomenon of decolonisation in the chronotype is analysed. Firstly, it was found that the absence of an effective strategy for decolonisation policy at the first stage of the process significantly hindered the consolidation of Ukrainian society and the formation of Ukrainian identity. Secondly, as a result of the unclear tactics of decolonisation, certain difficulties (organisational and economic) arose in the practical implementation of decommunisation laws. Thirdly, because of the hostilities in Ukraine, public attention is focused on the strategy and tactics for the protection of national monuments, World Heritage sites, and their territories in the event of a threat of destruction or damage.

Keywords: decolonisation, decommunisation, de-Russification, identity, historical memory.

Актуальність теми дослідження. З розпадом СРСР і отриманням Україною державного суверенітету почався активний процес її деколонізації, що охоплює не лише заходи влади щодо законотворення, але й розробку механізмів впровадження цих законів у соціокультурне життя суспільства. Це детермінувало розробку нових теорій та моделей, що дозволило врахувати місце та роль України в соціо-культурних та політико-

економічних перетвореннях країни, а також концептуалізувати етичні норми як основу для громадянського втручання в життя держави.

На жаль, поки ще небагато наукових праць присвячено аналізу стратегії й тактиці політики деколонізації України [4;6;7;9;10;30]. Крім того, результати оцінки процесу часто мають суперечливий характер залежно від світогляду, політичних інтересів, цінностей, культурної ідентичності дослідника.

Залишається неясним цілий спектр питань, зокрема: на якій концепції нації ґрунтується політика деколонізації; яка парадигма лежить в основі нової моделі національної історичної пам'яті; яким сферам суспільного життя (політичній, культурній, соціальній) приділено основну увагу в політиці деколонізації; які критерії обираються при оцінюванні історичних постатей, інституцій, подій та періодів.

Мета дослідження – осмислення процесу деколонізації в суверенній Україні як соціокультурного явища у контексті стратегічних проблем сучасної державної політики. Парадигмальну основу дослідження складає твердження, що в основі деколонізаційних процесів лежить інноваційна політика пам'яті, яка спрямована на зміну уявлення суспільства про українську історію, сформовану в межах російської культурно-політичної традиції.

Звернемось до дефініції поняття «деколонізація». У широкому сенсі – це процес, під час якого країна, що раніше була колонією, стає політично незалежною. В українському контексті під цим терміном слід розуміти відмежування України від російської імперської політики та панівного російсько-імперського наративу «спільної» історії, початок якої був покладений угодою про воєнно-політичний протекторат Московії над Гетьманщиною 27 березня 1654 року в Переяславі.

Переяславська угода стала відправною точкою цілеспрямованої політико-економічної та культурної експансії Росії на українських теренах. У наслідок російської колонізаційної політики, що тривала понад 300 років, Україна поступово перетворювалась на сировинний придаток російської імперії. Московський фактор вплинув не лише на політичний та економічний аспекти розвитку української нації, але й детермінував трансформацію її культурного коду. Через русифікацію, парадигмальною основою якої було нав'язування українському суспільству російської мови та культури, змінюється культурна ідентичність українського суспільства.

Особливо суттєво базис української ідентичності був підірваний у часі радянської влади, ключовою тезою ідеології якої було формування узагальноної моделі єдиного «радянського народу»¹. Результатом цієї політики стала адаптація українського суспільства (особливо урбанізованого) до російської культури.

Спроби української інтелігенції протистояти російській культурній експансії та радянському способу життя призвели до трагічних наслідків. У тридцять років під гаслом боротьби з українським націоналізмом були знищені або безслідно зникли в'язницях НКВС сотні діячів української культури. Як акт геноциду українського народу стала спланована урядом СРСР конфіскація у селян зернових та всіх інших продуктів харчування у 1932–1933 роках. Від голоду на Україні загинуло кілька мільйонів людей [8]. Акумуляція подій, спрямованих на асиміляцію українського народу, детермінувала загострення конфлікту ідентичностей (російської та української).

У контексті проблематики слід враховувати не лише московський, а й австрійський фактор. У XIX ст. частина українських земель опинилась під владою Російської імперії (Слобожанщина, Лівобережжя, Правобережжя та український Південь). Інша частина, включаючи Закарпаття, Східну Галичину зі столицею у Львові та Північну Буковину, увійшла до складу Австрійської імперії². Через російську експансію (1939–1940) на західноукраїнські землі до УРСР були приєднані Західна Україна з центром у Львові, Північна Буковина та Закарпаття [11; 12].

Відмінність історичних шляхів східних та західних регіонів України, тривале їхнє перебування в імперіях із різною релігійною орієнтацією, відмінності у темпах соціально-економічного зростання, різний характер та напрямки міжкультурних взаємодій та різниця у природних умовах – все це визначило ціннісну різновекторність і регіональну самоідентифікацію українців.

Сьогодні східна частина країни представлена змішанням різних місцевих культур з визначеною перевагою православної традиції, тоді як західна частина – орієнтована на західноєвропейський варіант християнства. Збільшення культурної різноманітності призвело до певного рівня ізоляваності етнотериторіальних формувань, що гальмує етнічну єдність.

Однак, як показує історичний досвід, незважаючи на колонізацію, українці зберегли автохтонний компонент іманентного культурного коду. Результатом колонізації стали культурні зміни лише у його менш стійкій варіативній складовій, що детермінована соціокультурною парадигмою певного історичного періоду. Після проголошення незалежності України почався

активний процес формування нової моделі української ідентичності. Стратегічною проблемою державної політики у цьому контексті стає деколонізація українського суспільства, ключовими компонентами якої є декомунізація та дерусифікація. Визначимо дефініцію цих термінів.

Декомунізація – це заходи щодо деколонізації українського суспільства, які пов'язані з радянським періодом української історії. Як пише О. Гриценко, «у ширшому ж сенсі під декомунізацією слід розуміти значно триваліший і багатогранніший політичний та соціокультурний процес підваження й навіть усунення з публічного простору та суспільної свідомості політичної, ідеологічної, а почасти й культурної спадщини комуністичного (радянського) періоду в нашій історії» [9, 8]. Тобто, за своєю суттю декомунізація є частиною загального процесу деколонізації українського суспільства.

Дерусифікація – система заходів проти русифікації українського суспільства як складової російської імперської політики. Ця політика була спрямована на примусове використання російської мови, просування російської культури як панівної у порівнянні з іншими національними мовами та культурами, зменшення вживання української мови та обмеження українського інформаційно-культурного простору.

Зупинимось на важливій проблемі, що пов'язана з процесом деколонізації, – травматизмі пам'яті народу. Ідентичність як соціокультурний конструкт спирається на *меморіальну парадигму*, ключовим аспектом якої є міф про походження. М. Вебер вважав віру в спільне походження, що створює почуття солідарності людей, найважливішою умовою існування етнічних груп.

Формування ідентичності неможливе без посилення на минуле. Минуле надає сенсу сучасності та служить засобом підтримки колективної ідентичності. За Мішталем, «кожна група формує пам'ять про своє власне минуле, що обґрунтовує її унікальну ідентичність» [5, 51]. Колективна пам'ять пов'язує минуле суспільства з сучасністю і спрямовує його у майбутнє. Шляхом використання колективної пам'яті постійно відтворюється набір важливих характеристик соціокультурної системи. Таким чином, ідентифікацію слід розглядати як неперервний процес, що визначається динамікою суспільства, а не як окремий акт.

У розумінні минулого важливо уникати лакун. Втрата пам'яті як фундаменту

ідентифікації ускладнює сприйняття власної спільноти. Самосприйняття та оцінка навколишнього світу надзвичайно залежать від історії та культури народу, які передаються від предків до нащадків.

Такими ретрансляторами колективної пам'яті є, зокрема, цінності, традиції, обряди, вірування, легенди про героїчне минуле народу. З'єднання пам'яті з територією пращурів об'єднує людей, згуртовує їх емоційно. Тут колективна пам'ять набуває просторово-часову фіксацію. Деякі події у житті суспільства, такі як колонізація, революції, війни, кризові явища, отримують статус поворотних моментів історії.

Дж. Александр відзначає: «Травматичний вплив на колективну пам'ять має місце тоді, коли члени соціальної спільноти відчують, що вони піддалися впливу жахливої події, що залишила незабутній слід в їх колективній свідомості, назавжди залишаючись в їх пам'яті, змінюючи їх майбутню ідентичність самим радикальним і незворотнім чином» [1,10]. У цьому контексті важливу роль грає ступінь віддаленості травматичного минулого. Ось чому трагічні події радянських часів (репресії, голодомор, жахи Світових війн) сьогодні сприймаються більш гостро, більш трагічно, ніж події часів імперської колонізації.

Передача ідентичності ґрунтується на процесі примирення з травматичними елементами свого минулого. Травматизм пам'яті заражає суспільство «хворобою пасізму» – захопленням минулим попри ігнорування проблем сучасності. У той же час, суспільство, визнаючи негативні наслідки надлишкової прив'язаності до минулого, мріє про забуття. За М. Хальбваксом, суспільство прагне усунути зі своєї пам'яті все, що могло б розділити індивідів, відокремити одну групу від іншої; у кожен епоху воно переробляє свої спогади, погоджуючи їх зі змінними факторами своєї рівноваги [3].

Подія визначається як травматична, коли вона негативно впливає на самоідентифікацію колективного суб'єкта і зазвичай формується під впливом зацікавлених груп, що мають владу, які потім намагаються нав'язати свої ідеї широким прошаркам суспільства. Як пише С. Бойм, «мистецтво забуття створює протиотруту критичному мисленню з метою підтримки харизми влади. Для досягнення цієї мети воно використовує засоби ментальної гомеопатії, що імітує критичне мислення, а також стратегії чорного піару, що вивчає міфологічну свідомість і маніпулює нею» [2, 268].

Саме травматизм пам'яті став каталізатором формування стратегії та тактики

процесу декомунізації українського суспільства як складової загального процесу деколонізації у пост-радянській Україні.

Стратегічною метою деколонізації в Україні стає системне усунення російсько-імперської й радянської ідеологічної спадщини з публічного простору та суспільної свідомості. У контексті державної політики цей процес можна диференціювати на три етапи:

1-й етап (1991–2014) – пошук оптимальної стратегії деколонізації;

2-й етап (2014–2022) – розробка провідних стратегій і тактик в галузі деколонізації; введення у дію пакету законодавчих актів щодо декомунізаційної політики України;

3-й етап (з 2022) – доопрацювання декомунізаційних законів у зв'язку з воєнним станом у країні та їх практична реалізація.

Перший етап. З перших років незалежності Україна взяла курс на деколонізацію суспільства (включаючи декомунізацію та дерусифікацію). Однак соціально-економічна криза в країні істотно стримувала розвиток цього процесу. Українське суспільство не було готове тиснути на владні інституції знизу, щоб примусити їх до корінних перетворень. Через розпад СРСР стався розрив економічних зв'язків із Росією, що суттєво позначилось на українській економіці. Економічна криза, зростання цін, безробіття турбували українців більше, ніж усунення радянської ідеологічної спадщини.

Одними з перших кроків у напрямку регулювання процесу декомунізації став Закон України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» [13]. Метою цього Закону було відновлення історичної справедливості та встановлення механізму реабілітації осіб, які стали жертвами репресивних дій комуністичного тоталітарного режиму в період з 1917 по 1991 рік, з метою відновлення прав та свобод. Далі було прийнято Закон України «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 років» [14;16], який мав на меті визначити всесвітньо-історичне значення перемоги у цій війні, яка мала вирішальний вплив на події Другої світової війни³.

У цей час був виданий Указ президента України «Про заходи у зв'язку з 75 роковинами Голодомору 1932–1933 років в Україні» [26], у якому вказувалася необхідність знесення пам'ятників особам, котрі мали стосунок до організації та здійснення Голодомору та політичних репресій.

У цей період виходить Указ президента України «Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932–1933 років в Україні» [26], що декларував необхідність демонтажу пам'ятників особам, причетним до організації та здійснення голодомору та політичних репресій. На виконання цього указу Міністерством культури і туризму України (МКТ) було видано декілька наказів з однаковими назвами «Про пам'ятники, взяті на облік відповідно до законодавства Української РСР, що не підлягають занесенню до Державного реєстру нерухомих пам'яток України»⁴.

Міністерство культури та туризму кваліфікувало сотні пам'ятників радянським лідерам як не відповідні критеріям пам'яток, що потребують охорони. Проте, жоден офіційний наказ не вимагав видалення цих монументів з Державного реєстру, в який вони були внесені ще за часів СРСР. Тоді було демонтовано майже 400 пам'ятників радянським вождям.

У липні 2009 року радикальними активістами був побитий кувалдою та демонтований пам'ятник Леніну в Києві. Це поклало початок стихійному «ленінопаду» на теренах України, що тривав протягом 2010–2013 років і набув найбільшого розмаху в дні «Євромайдану». З метою консолідації та розвитку української нації було видано комплекс указів президента, спрямованих на національне примирення та взаєморозуміння [24; 26–29].

Відсутність дієвої стратегії та тактики щодо політики деколонізації у перші роки незалежності України спровокувала конфліктогенність між Сходом і Заходом, що суттєво стримувало процес консолідації спільноти та формування української ідентичності. Однак причину невдач слід шукати не лише в політичній незрілості українського суспільства, а також у його світоглядній гетерогенності, що сформувалась на теренах України задовго до отримання нею незалежності.

Другий етап. Процес декомунізації активізувався в період Революції гідності⁵ й російсько-української війни (2014). Якщо на першому етапі розроблювалась стратегія декомунізації країни, то на другому етапі відбувалось тактичне планування дій, спрямованих на практичну реалізацію стратегічної мети. Цей процес був багатограним і включав такі аспекти, як: перегляд історії з фокусом на усвідомленні злочинного характеру комуністичного

тоталітарного режиму в Україні в період з 1917 по 1991 рік; оцінка подій Другої світової війни та відношення до тих, хто чинив активний спротив радянському режиму; розширений доступ до архівів спецслужб; перегляд уявлень про українську радянську культуру.

Правову основу процесу склало впровадження у 2015 році серії декомунізаційних законів, ухвалених Верховною Радою України: «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті», «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 рр.», «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років», «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [17–20]. Закони відбивали настрої, що панував в українському суспільстві й санкціонували процес кардинальної зміни вектору розвитку української ідентичності. Власне кажучи, Україна у своєму прагненні позбутися комуністичної спадщини повторювала шлях країн Балтії та Центрально-Східної Європи часів розпаду СРСР.

У центрі уваги українського суспільства опинилась проблема інтерпретації минулого та деміфологізації СРСР. Відсутність конструктивного вирішення цієї проблеми у перші роки після проголошення незалежності України сприяла російській агресії (2014) у тих регіонах, де значна частина населення залишалася під впливом тоталітарних міфів. (ДНР, ЛНР, Крим). Важливим політичним інструментом для вирішення проблеми протистояння російської агресії є формування національної ідентичності. Суттєву роль у вирішенні цієї стратегічної цілі грає відкриття доступу до архівів каральних органів радянської влади, що стало важливим символом політики пам'яті.

Введення у дію Закону України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» [17] уперше забезпечило офіційне визнання державою українського визвольного руху. У статті 1 Закону дається детальний перелік органів влади, організацій, структур та формувань, визнаних учасниками визвольного руху (Українська військова організація (УВО); Організація українських націоналістів (ОУН); Народно-визвольна революційна організація (НВРО); Українська повстанська армія (УПА); Українська народна революційна армія (УНРА) тощо).

Втім Закон не містить ані чітких критеріїв для надання фізичній особі статусу борця за незалежність, ані конкретних форм соціального захисту для таких борців. Введення Закону в дію призвело до зіткнення двох майже несумісних бачень минулого та поглиблення конфронтації Сходу та Заходу України. Найгучніші протести були з боку Польщі через включення ОУН та УПА до переліку борців за незалежність.

Переосмислюється радянська міфологія щодо культу Великої Вітчизняної Війни. Закон України «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» [14] скасовується, його змінює Закон «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» [18].

У преамбулі до Закону декларується, що Друга світова війна 1939–1945 років, розпочалася внаслідок домовленостей націонал-соціалістичного (нацистського) режиму Німеччини та комуністичного тоталітарного режиму СРСР, що стало найбільшою трагедією людства у XX столітті. У цьому контексті в пункті 2 статті 1 закону проголошується: «З метою вшанування пам'яті всіх жертв Другої світової війни 1939–1945 років і відзначення перемоги над нацизмом щороку 8 травня в Україні відзначається День пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» [18].

На підставі Закону, Кабінетом Міністрів України затверджується єдиний національний реєстр пам'яток Другої світової війни 1939–1945 років, у перелік якого входять військові кладовища, військові ділянки на цивільних кладовищах, братські та одинокі могили, пам'ятники, пам'ятні знаки, скульптурні, архітектурні та інші споруди, композиції й об'єкти, що увічнюють пам'ять про події часів Другої світової війни 1939–1945 років, її учасників та жертв. Слід зазначити масштаб і складність вирішення цієї проблеми, оскільки більшість пам'яток історії радянського періоду склали монументи, присвячені «Великій Вітчизняній війні», учасникам бойових дій та полководцям.

Нова міфологізація української історії не знайшла однозначної реакції в українському суспільстві, у пам'яті якого ще зберіглися спогади про жахи минулої війни.

У травні 2015 року почав діяти Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [20]. Відповідно до Закону, комуністичний тоталітарний режим

1917–1991 років та націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарний режим визнавались в Україні злочинними і засуджувались як несумісні з основоположними правами і свободами людини та громадянина.

Законом встановлювалась кримінальна відповідальність за їх пропаганду та використання їхньої символіки (свастики, серпа і молоту, радянських гербів та прапорів). Винятки були зроблені для можливості використання тоталітарних символів у наукових дослідженнях, музейних експозиціях, творах мистецтва та приватних колекціях.

У цьому контексті було прийнято рішення, по-перше, щодо демонтажу пам'ятників, пам'ятних знаків, присвячених особам, причетним до організації та здійснення Голодомору 1932–1933 років в Україні, політичних репресій, особам, які обіймали керівні посади у комуністичній партії, вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік (крім осіб, діяльність яких була значною мірою пов'язана з розвитком української науки та культури), працівникам радянських органів державної безпеки, подіям, пов'язаним з діяльністю комуністичної партії, встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті.

По-друге, було прийнято рішення перейменувати населені пункти, райони у містах, сквери, бульвари, вулиці, провулки, узвози, проїзди, проспекти, площі, майдани, набережні, мости, інші об'єкти топоніміки населених пунктів, а також інші географічні об'єкти, назви яких містять символіку комуністичного тоталітарного режиму.

На підставі Закону лише протягом лютого–липня 2016 року Верховною Радою прийнято 10 постанов щодо перейменування топонімів⁶. Після декількох змін, внесених упродовж 2015–2023 років Закон було визнано конституційним.

Отже, другий етап процесу декомунізації характеризується переосмисленням минулого України у ХХ столітті, що було ініційовано декомунізаційними законами. Втім закони викликали багато критичних оцінок, почасти взаємно антагоністичних. Конкретні цілі, поставлені в «декомунізаційних законах», мали доволі обмежений характер. Певні труднощі (організаційні, економічні тощо) виникли через не надто чітко сформовану тактику

деколонізації. Крім того, поза юрисдикцією залишилась вся дорадянська російсько-імперська спадщина в Україні. У цьому контексті розуміти декомунізацію на цьому етапі як завершений проект було б некоректно.

Третій етап. Процес деколонізації українського суспільства суттєво актуалізувався після широкомасштабного російського вторгнення в Україну (24.02.2022). У 2022 році набрав чинності Закон України «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» [21].

У статті 2 Закону дається перелік забороненої символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну (латинських літер "Z", "V", символіки збройних сил Російської Федерації тощо), яка розміщена: «1) на носіях, поверхнях публічного простору, у тому числі рекламних засобах, транспортних засобах, а також у друкованих матеріалах (плакатах, листівках тощо), на одязі тощо; 2) у місцях проведення масових заходів політичного, освітнього, релігійного, культурного, наукового або іншого характеру, розважальних заходів та заходів для дітей; 3) в агітаційних матеріалах, крім матеріалів, спрямованих на протидію збройній агресії Російської Федерації проти України; 4) у рекламі в медіа, в мережі Інтернет; 5) у повідомленнях у соціальних мережах у мережі Інтернет 6) у творах (фільмах, передачах, відеоблогах тощо), інших об'єктах авторського права і (або) суміжних прав, створених після 24 лютого 2022 року» [21].

З метою захисту українського культурного та інформаційного простору від символіки російської імперської політики був прийнятий Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» [22]. Законом забороняється присвоєння символіки російської імперської політики, «географічним об'єктам, юридичним особам та об'єктам права власності назв, що глорифікують, увічнюють, пропагують або містять символіку російської імперської політики, а також держави-терориста (держави-агресора) або її визначні, пам'ятні, історичні та культурні місця, населені пункти, дати, події» [22, ст.4]. Також надається перелік об'єктів, на які не поширюється використання символіки російської імперської політики [22, ст. 5].

Війна Росії проти України стала каталізатором змін і в культурній сфері. Ключове місце в процесі деколонізації відводиться культурній спадщині українського народу як ретранслятору народних традицій, звичаїв і цінностей, на підставі яких формується ідентичність суспільства. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей формування Державного реєстру нерухомих пам'яток України» [23], були введені поправки до Закону України «Про охорону культурної спадщини» [15].

Закон створено для регулювання правових, організаційних, соціальних та економічних відносин у галузі охорони культурної спадщини з метою збереження цінностей, використання культурних об'єктів у повсякденному житті, а також забезпечення захисту традиційного середовища для поточного та майбутніх поколінь. За новою редакцією закону через воєнні дії в Україні увага фокусується на стратегії і тактиці щодо охорони пам'яток національного значення, об'єктів всесвітньої спадщини, їх територій у разі виникнення загрози їх руйнування або пошкодження.

Отже, у часи російської агресії домінують такі стратегічні проблеми у контексті деколонізації, як: 1) заборона символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну; 2) охорона української культурної спадщини.

Наукова новизна дослідження полягає у концептуалізації процесу деколонізації в Україні. Розкрито іманентну сутність феномену деколонізації та алгоритм його розвитку, введено у науковий обіг періодизацію процесу.

Висновки. Аналіз провідних державних стратегій і тактик у галузі деколонізації в суверенній Україні дозволив визначити три основні етапи розвитку цього процесу.

На першому етапі (1991–2014) йде пошук оптимальної державної стратегії деколонізації: формування концепції нації, на якій ґрунтується політика деколонізації; вибір інноваційної моделі національної історичної пам'яті; визначення пріоритетних сфер суспільного життя, яким слід приділяти увагу в політиці деколонізації; формулювання критеріїв при оцінюванні історичних постатей, інституцій, подій та періодів тощо.

Відсутність дієвої стратегії та тактики щодо політики деколонізації у перші роки незалежності України спровокувала конфліктогенність між Сходом і Заходом, що суттєво стримувало процес консолідації

українського суспільства та формування його нової ідентичності. Однак причину невдач на цьому етапі слід шукати не лише в політичній незрілості української спільноти, а й в її світоглядній гетерогенності, що сформувалась на теренах України задовго до отримання нею незалежності.

Другий етап (2014–2022) характеризується переосмисленням минулого України у ХХ столітті. У центрі уваги українського суспільства опиняється проблема деміфологізації СРСР.

Здійснюється планування заходів для практичного досягнення стратегічної мети. Окреслюваний процес був різнобічним і включав такі аспекти: перегляд історії з акцентом на розкриття злочинного характеру комуністичного тоталітарного режиму в Україні з 1917 по 1991 рік; оцінка періоду Другої світової війни; ставлення до тих, хто активно опирався радянському режиму збройними засобами; доступ до архівів спецслужб; перегляд уявлень про українську радянську культуру.

Правову основу процесу склало впровадження у 2015 році серії декомунізаційних законів, ухвалених Верховною Радою України. Втім, закони викликали багато критичних оцінок, почасти антагоністичних. Конкретні цілі, поставлені в декомунізаційних законах, мали доволі обмежений характер, а також не чітко сформована тактика деколонізації викликали певні труднощі (організаційні, економічні тощо) у практичній реалізації законів.

На третьому етапі (з 2022) йде активне доопрацювання декомунізаційних законів у зв'язку з воєнним станом у країні. Набирають чинності Закони України «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» та «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів». Через воєнні дії в Україні увага фокусується на стратегії й тактиці щодо охорони пам'яток національного значення та об'єктів всесвітньої культурної спадщини у разі виникнення загрози їх руйнування або пошкодження.

Примітки

¹ Термін «радянський народ» почали вживати у суспільно-політичній літературі в 30-х роках ХХ ст. під час кампаній проти «буржуазного націоналізму» на позначення конгломерату багатьох націй, народностей, етнічних груп, які увійшли до складу СРСР. Офіційно термін вперше вжито в резолюціях ХVIII з'їзду ВКП(б) (1939), тоді ж він увійшов до статуту ВКП(б). Однак активне використання цього терміну почалося після опублікування тез ЦК КПРС з нагоди 100-річчя з дня народження В. Леніна (1970).

² Закарпаття потрапило під владу австрійських Габсбургів у 1699 році разом зі Східною Угорщиною. Східна Галичина була включена до складу імперії Габсбургів у результаті першого поділу Польщі й перебувала у складі Австрійської імперії з 1772 до 1918 року. 12 жовтня 1777 року Буковина присягнула на вірність Габсбурзькій монархії, у складі якої перебувала до 1918 року. Території, що перебували під владою Російської імперії, прийнято називати Наддніпрянською (Східною) Україною, а ті, що входили до складу Австрійської імперії – західноукраїнськими землями.

³ Закон втратив чинність на підставі Закону України № 315-VIII «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» [18].

⁴ Зокрема, наказ МКТ України від 23.05.2008 р. № 614/0/16-08 (пам'ятники у Київській обл.); наказ МКТ України від 09.06.2008 р. № 688/0/16-08 (пам'ятники у Вінницькій обл.); наказ МКТ України від 02.07.2008 р. № 765/0/16-08 (пам'ятники у Волинській обл.); наказ МКТ України від 17.07.2008р. № 818/0/16-08 (пам'ятники у Закарпатській обл.).

⁵ Революція гідності – політичні та суспільні виступи в Україні (протягом листопада 2013 – лютого 2014 років), що були викликані протестом громадян проти протиправного розгону мирної акції студентів та громадських активістів через відхід політичного керівництва країни від законодавчо закріпленого курсу на Європейську інтеграцію.

⁶ Постанови Верховної Ради України:

№ 984-VIII від 04.02.2016 р. «Про перейменування окремих населених пунктів та районів». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 9. Ст. 96;

№ 1037-VIII від 04.02.2016 р. «Про перейменування окремих населених пунктів та районів». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 15. Ст.154;

№ 1351-VIII від 12.05.2016 р. «Про перейменування окремих населених пунктів та районів на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 23. Ст. 477;

№ 1352-VIII від 12.05.2016 р. «Про перейменування окремих населених пунктів та районів Автономної Республіки Крим та міста Севастополя». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 23. Ст. 47;

№ 1353-VIII від 12.05.2016 р. «Про перейменування деяких населених пунктів». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 23. Ст. 479;

№ 1377-VIII від 19.05.2016 р. «Про перейменування окремих населених пунктів та районів». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 24. Ст. 497;

№ 1467-VIII від 14.07.2016 р. «Про перейменування деяких населених пунктів Закарпатської, Одеської та Чернігівської областей». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 32. Ст. 562.

№ 1468-VIII від 14.07.2016 р. «Про приведення назви міста Кіровоград Кіровоградської області у відповідність із вимогами Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 32. Ст. 563.

Література

1. Alexander J., Eyerman R., Giesen B. Cultural Trauma and Collective Identity. Berkeley, CA, and London, UK: University of California Press, 2004. 304 p.

2. Boom S. Common places: the mythology of everyday life. Cambridge, London: Harvard University Press, 1994. 356 p.

3. Halbwachs M. On Collective Memory. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1992. 254 p.

4. Marples D. Ukraine Parliament Legalizes «Fighters for Ukrainian Independence in the 20th Century». *Current Politics in Ukraine*. 2015, April 9. URL: <https://ukraineanalysis.wordpress.com/2015/04/09/ukraine-parliament-legalizes-fighters-for-ukrainian-independence-in-the-20th-century/> (дата звернення: 12.01.2024).

5. Misztal B. Theories of Social Remembering. Maidenhead-Philadelphia: Open University Press, 2003. 208 p.

6. Stryjek T. Ukraina przed końcem Historii. Warszawa: Wydawnictwo naukowe Scholar, 2014. 412 s.

7. Takhtaulova M. Kharkiv Toponymy: Stages of Decommunization. *City, History, Culture, Society*. 2017. № 2. P. 142–151.

8. Василенко В. Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду: правова оцінка. Київ : Видання Олени Телеги, 2009. 48 с.

9. Гриценко О. А. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України ; Інститут культурології НАМ України, 2019. 320 с.

10. Дронова К., Стадний Є. Декомунізаційні закони: пропозиція правок. Критика, травень 2015. URL: <https://voxukraine.org/dekomunizatsiini-zakony-propozytsiia-pravok> (дата звернення: 12.01.2024).

11. Закон Української РСР від 15.11.1939 «Про прийняття Західної України до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки». URL: <https://lawbook.online/derjavi-prava-istoriya/zakon-pro-priynyattya-zahidnoji-ukrajini-64954.html> (дата звернення: 12.01.2024).

12. Закон СРСР № 16 від 02.08.1940 «Про включення Північної частини Буковини і Хотинського, Акерманського та Ізмаїльського районів Бессарабії до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки». *Відомості Верховного Совету Союза Советских Социалистических Республик*. 1940. № 28 (91).

13. Закон України № 962-ХІІ від 17.04.1991 «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років». *Відомості Верховної Ради*. 1991. № 22. Ст. 262.

14. Закон України № 1684-ІІІ від 20.04.2000 «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 років». *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 30. Ст. 239.

15. Закон України № 1805-ІІІ від 08.06.2000 «Про охорону культурної спадщини». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2000. № 39. Ст. 333.

16. Закон України № 3298-VІ від 21.04.2011 «Про внесення змін до Закону України «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» щодо порядку офіційного використання копій Прапора Перемоги». *Відомості Верховної Ради*. 2011. № 44. Ст. 470.

17. Закон України № 314-VІІІ від 09.04.2015 «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті». *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 25. Ст. 190.

18. Закон України № 315-VІІІ від 09.04.2015 «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років». *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 25. Ст. 191.

19. Закон України № 316-VІІІ від 09.04.2015 «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років». *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 26. Ст. 218.

20. Закон України № 317-VІІІ від 09.04.2015 «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 26. Ст. 219.

21. Закон України № 2265-ІХ від 22.05.2022 «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну». *Офіційний вісник України*. 2022. № 49. Ст. 22681.

22. Закон України № 3005-ІХ від 21.03.2023 «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів». *Офіційний вісник України*. 2023. № 45. Ст. 390.

23. Закон України № 3097-ІХ від 03.05.2023 «Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей формування Державного реєстру нерухомих пам'яток України». *Офіційний вісник України*. 2023. № 59. Ст. 3287.

24. Указ Президента України № 879/2006 від 14.10.2006 «Про всебічне вивчення та об'єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху та сприяння процесу національного примирення». URL: <https://www.mvk.if.ua/news/307> (дата звернення: 12.01.2024).

25. Указ Президента України № 250/2007 від 28.03.2007 «Про заходи у зв'язку з 75 роковинами Голодомору 1932–1933 років в Україні». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2502007-5688> (дата звернення: 12.01.2024).

26. Указ Президента України № 297/2007 від 12.04.2007 «Про заходи з відзначення 90-річчя подій

Української національної революції 1917–1921 рр. та вшанування пам'яті її учасників». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2972007-5744> (дата звернення: 12.01.2024).

27. Указ Президента України № 431/2007 від 21.05.2007 «Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Великого терору – масових політичних репресій 1937–1938 років». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4312007-5891> (дата звернення: 12.01.2024).

28. Указ Президента України № 512/2009 від 08.07.2009 «Про відзначення 65-ї річниці створення Української Головної Визвольної Ради». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5122009-9184> (дата звернення: 12.01.2024).

29. Указ Президента України № 656/2009 від 20.08.2009 «Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами початку Другої світової війни». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6562009-9333> (дата звернення: 12.01.2024).

30. Хітрова Т. «Декомунізація» як риторичний дискурс та джерело формування амбівалентних смислів у сучасному інформаційному просторі України. *Образ: наук. журнал. КНУ ім. Т.Г. Шевченка. Інститут журналістики*. 2015. Вип. 3 (18). С. 60–67.

References

1. Alexander, J., Eyerman, R., Giesen, B., Neil, J. Smelser. (2004). *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley, CA, and London, UK: University of California Press [in English].

2. Boym, Svetlana. (1994). *Common places: the mythology of everyday life*. Cambridge, London: Harvard University Press [in English].

3. Halbwachs, Maurice. (1992). *On Collective Memory*. Chicago and London: The university of Chicago Press [in English].

4. Marples, R. David. (2015). *Ukraine Parliament Legalizes "Fighters for Ukrainian Independence in the 20th Century"*. Current Politics in Ukraine. Retrieved from: <https://ukraineanalysis.wordpress.com/2015/04/09/ukraine-parliament-legalizes-fighters-for-ukrainian-independence-in-the-20th-century/> [in English].

5. Misztal, Barbara. (2003). *Theories of Social Remembering*. Maidenhead-Philadelphia: Open University Press [in English].

6. Stryjek, Tomasz. (2014). *Ukraina przed końcem Historii*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe Scholar [in Polish].

7. Takhtaulova, Mariya. (2017). *Kharkiv Toponymy: Stages of Decommunization*. City, History, Culture, Society. Issue 2, 142–151 [in English].

8. Vasylenko, Volodymyr. (2009). *The Holodomor of 1932-1933 in Ukraine as a Crime of Genocide: Legal Assessment*. Kyiv: Olena Telega Publishing [in Ukraine].

9. Hrytsenko, Alexander. (2019). *Decommunization in Ukraine as a state policy and as a socio-cultural phenomenon*. Kyiv: I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine; Institute of Cultural Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukraine].

10. Dronova, K., Stadnyi, E. (2015). Decommunization Laws: Proposal for Amendments. Critique Retrieved from: [https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/\[in Ukrainian\]](https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/[in Ukrainian]).
11. Law of the Ukrainian SSR. (1939, November 15). "On the Acceptance of Western Ukraine into the Ukrainian Soviet Socialist Republic" Retrieved from: <https://lawbook.online/derjavi-prava-istoriya/zakon-pro-priynyattya-zahidnoji-ukrajini-64954.html> [in Ukrainian].
12. Law of USSR. (1940, August 2). № 16 "On the inclusion of the northern part of Bukovina and the Khotyn, Akerman and Izmail districts of Bessarabia into the Ukrainian SSR". Vedomosti of the Supreme Soviet of the Union of Soviet Socialist Republics. 1940. Issue 28 (91) [in Ukrainian].
13. Law of Ukraine. (1991, April 17). № 962-XII "On the Rehabilitation of Victims of Repressions of the Communist Totalitarian Regime of 1917–1991". Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1991. Issue 22. Article 262 [in Ukrainian].
14. Law of Ukraine. (2000, April 20). № 1684-III "On perpetuating the Victory in the Great Patriotic War of 1941–1945". Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2000. Issue 30. Article 239 [in Ukrainian].
15. Law of Ukraine. (2000, June 8). № 1805-III "On the Protection of Cultural Heritage". Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2000. Issue 39. Article 333 [in Ukrainian].
16. Law of Ukraine (2011, April 21). № 3298-VI "On Amendments to the Law of Ukraine 'On Perpetuation of the Victory in the Great Patriotic War of 1941–1945' regarding the Procedure for Official Use of Copies of the Victory Flag". Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2011. Issue 44. Article 470 [in Ukrainian].
17. Law of Ukraine. (2015, April 9). № 314-VIII "On the Legal Status and Honoring the Memory of Fighters for the Independence of Ukraine in the XX Century". Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2015. Issue 25. Article 190 [in Ukrainian].
18. Law of Ukraine. (2015, April 9). № 315-VIII "On the perpetuation of the victory over Nazism in the Second World War 1939–1945 years". Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2015. Issue 25. Article 191 [in Ukrainian].
19. Law of Ukraine. (2015, April 9). № 316-VIII "On Access to the Archives of the Repressive Bodies of the Communist Totalitarian Regime of 1917–1991". Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2015. Issue 26. Article 218 [in Ukrainian].
20. Law of Ukraine. (2015, April 9). № 317-VIII "On condemnation of communist and national socialist (Nazi) totalitarian regimes in Ukraine and prohibition of propaganda of their symbols". Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2015. Issue 2. Article 219 [in Ukrainian].
21. Law of Ukraine. (2022, May 22). № 2265-IX "On the prohibition of propaganda of the Russian Nazi totalitarian regime, the armed aggression of the Russian Federation as a terrorist state against Ukraine, and the symbols of the military invasion of Ukraine by the Russian Nazi totalitarian regime". Official Gazette of Ukraine. 2022. Issue 49. Article 22681 [in Ukrainian].
22. Law of Ukraine. (2023, March 21). № 3005-IX "On condemnation and prohibition of propaganda of Russian imperial policy in Ukraine and decolonization of toponymy". Official Gazette of Ukraine. 2023. Issue 45. Article 390 [in Ukrainian].
23. Law of Ukraine. (2023, May 3). № 3097-IX "On Amendments to Certain Laws of Ukraine on the Peculiarities of Formation of the State Register of Immovable Monuments of Ukraine". Official Gazette of Ukraine, 2023. Issue 59. Article 3287 [in Ukrainian].
24. Decree of the President of Ukraine. (2006, October 14). № 879/2006 "On comprehensive study and objective coverage of the Ukrainian liberation movement and promotion of the process of national reconciliation" [in Ukrainian]. Retrieved from: <https://www.mvk.if.ua/news/307>
25. Decree of the President of Ukraine. (2007, March 28). № 250/2007 "On measures in connection with the 75th anniversary of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine" [in Ukrainian]. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/2502007-5688>
26. Decree of the President of Ukraine. (2007, April 12). № 297/2007 "On the events to mark the 90th anniversary of the events of the Ukrainian National Revolution 1917–1921 and honor the memory of its participants" [in Ukrainian]. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/2972007-5744>
27. Decree of the President of Ukraine. (2007, May 21). № 431/2007 "On measures in connection with the 70th anniversary of the Great Terror – mass political repressions of 1937–1938". Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/4312007-5891> [in Ukrainian].
28. Decree of the President of Ukraine. (2009, July 8). № 512/2009 "On the celebration of the 65th anniversary of the Ukrainian Main Liberation Council". Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/5122009-9184> [in Ukrainian].
29. Decree of the President of Ukraine. (2009, August 20). № 656/2009 "On measures in connection with the 70th anniversary of the beginning of the Second World War". Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/6562009-9333> [in Ukrainian].
30. Khitrova, Tetyana. (2015). 'Decommunization' as a Rhetorical Discourse and a Source of Ambivalent Meanings in the Contemporary Information Space of Ukraine. Image. Scientific journal. 2015. Issue 3 (18), 60–67 [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 21.01.2024
Отримано після доопрацювання 22.02.2024
Прийнято до друку 01.03.2024*